

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMNING ZAMONAVIY RIVOJLANISH TENDENSIYALARI VA PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Ibrohimova Shoxistaxon Nodirbek qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

“Ta‘lim va tarbiya nazariyasi (Boshlang‘ich ta‘lim)” mutaxassisligi

1-kurs magistranti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23309383>

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta‘limning zamonaviy rivojlanish tendensiyalari xalqaro va milliy kontekstda tahlil qilinadi. Boshlang‘ich ta‘lim mazmunining bilimlarni yodlashga yo‘naltirilgan modeldan kompetensiyaviy modelga o‘tishi, funksional savodxonlikni rivojlantirish, ta‘limni individuallashtirish va tabaqalashtirish, fanlararo integratsiya, raqamli ta‘lim vositalaridan foydalanish, inklyuziv ta‘lim hamda ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni shakllantirish zamonaviy rivojlanishning asosiy yo‘nalishlari sifatida yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekistonda Milliy o‘quv dasturining joriy etilishi, yangi avlod darsliklarining yaratilishi va ta‘lim mazmunini yangilash jarayonlari tahlil qilingan. Olingan natijalar asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish, matematik va tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta‘lim, kompetensiyaviy yondashuv, funksional savodxonlik, Milliy o‘quv dasturi, pedagogik yondashuv, shakllantiruvchi baholash, o‘qish savodxonligi, matematik savodxonlik, inklyuziv ta‘lim, raqamli didaktika.

Kirish

XXI asrda ta‘lim tizimining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchiga katta hajmdagi ma‘lumotlarni yetkazish bilan cheklanmasdan, unda olingan bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash, mustaqil fikrlash, muammoni hal qilish, muloqotga kirishish va hamkorlikda faoliyat yuritish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat bo‘lib bormoqda. Mazkur jarayonda boshlang‘ich ta‘lim alohida ahamiyatga ega, chunki bolaning keyingi ta‘lim bosqichlaridagi muvaffaqiyati uchun zarur bo‘lgan o‘qish, yozish, hisoblash, fikrlash va muloqot ko‘nikmalarining asosiy poydevori aynan shu davrda shakllanadi. O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta‘lim tizimining asosiy prinsiplari, jumladan, ta‘lim olish uchun teng imkoniyatlarni ta‘minlash va ta‘limning uzluksizligi belgilangan [1]. Amaldagi davlat ta‘lim standartlarida boshlang‘ich ta‘lim I–IV sinflarni qamrab olishi hamda o‘quvchilarda o‘qish, yozish, asosiy matematik ko‘nikmalar, shuningdek, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanish uchun zarur poydevorni shakllantirishga yo‘naltirilishi belgilangan [4].

Zamonaviy boshlang‘ich ta‘limda o‘quvchining faqat bilimlarni egallashi yetarli natija sifatida qaralmaydi. Muhim jihat — o‘quvchi o‘zlashtirgan bilimni amaliy faoliyatda qo‘llay olishi, turli vaziyatlarda undan foydalanishi va mustaqil xulosa chiqara olishidir.

Kompetensiyaviy yondashuv aynan shu jihatni nazarda tutadi. Bunda o‘quv jarayoni “o‘quvchi nimani biladi?” degan savoldan tashqari “o‘quvchi bilgan narsasidan qanday foydalana oladi?” degan savolga ham javob berishi kerak.

Boshlang‘ich sinflarda mazkur yondashuvni kundalik hayot bilan bog‘liq masalalar, jadval va diagrammalar bilan ishlash, xarita va yo‘nalishlarni tushuntirish, xarid hisob-kitoblari, matn asosida xulosa chiqarish kabi topshiriqlar orqali amalga oshirish mumkin.

Funksional savodxonlikning ustuvor ahamiyat kasb etishi. Boshlang‘ich ta‘limning muhim vazifalaridan biri o‘quvchida funksional savodxonlikni shakllantirishdir. Funksional savodxonlik o‘quvchining o‘qigan, eshitgan yoki ko‘rgan axborotini tushunishi, undan foydalanishi va zarur vaziyatda mustaqil qaror qabul qila olish qobiliyatini anglatadi.

O‘qish savodxonligi bunda alohida o‘rin tutadi. O‘quvchi matndagi tayyor ma‘lumotni topish bilan birga, yashirin mazmunni anglash, xulosa chiqarish, turli ma‘lumotlarni bog‘lash, muallif fikrini tushunish va matnga nisbatan munosabat bildirishni ham o‘rganishi zarur.

Shuning uchun boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida faqat “matndan topib aytish” turidagi savollar emas, balki “nima uchun?”, “qanday xulosaga keldingiz?”, “sizningcha, voqea boshqacha yakunlanganida nima bo‘lardi?” kabi yuqori darajadagi fikrlashni talab qiluvchi savollardan foydalanish muhim.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim

Zamonaviy pedagogikada o‘quvchi ta‘lim jarayonining passiv obyekti emas, balki faol subyekti sifatida qaraladi. Shaxsga yo‘naltirilgan ta‘limda o‘quvchining qiziqishi, qobiliyati, individual imkoniyati va o‘zlashtirish sur‘ati hisobga olinadi. Bunda o‘qituvchi barcha o‘quvchilarga bir xil topshiriq berish bilan cheklanmasdan, o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga mos pedagogik sharoit yaratadi.

Ta‘limni individuallashtirish va tabaqalashtirish Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilim darajasi, o‘qish tezligi, matematik tayyorgarligi va mustaqil ishlash qobiliyati bir-biridan farq qiladi. Shu sababli bitta murakkablik darajasidagi topshiriqlar barcha o‘quvchilar uchun bir xil samaradorlikni bermaydi. Tabaqalashtirilgan ta‘limda bir mavzu doirasida turli murakkablikdagi topshiriqlar ishlab chiqiladi. Masalan: I daraja — bilimni eslash va qayta qo‘llash; II daraja — bilimni yangi vaziyatda qo‘llash; III daraja — tahlil qilish, taqqoslash, xulosa chiqarish va baholash. Bunday tizim o‘quvchining o‘z imkoniyatiga mos ravishda rivojlanishiga yordam beradi.

Fanlararo integratsiya Zamonaviy boshlang‘ich ta‘limda fanlar o‘rtasidagi aloqadorlikni kuchaytirish muhim tendensiyalardan biridir. O‘quvchi tabiat, jamiyat, matematika, til va san‘atni bir-biridan mutlaqo ajratilgan hodisalar sifatida emas, balki o‘zaro bog‘liq bilimlar tizimi sifatida qabul qilishi lozim. STEAM elementlari, integrallashgan darslar, loyiha faoliyati va muayyan muammo atrofida bir nechta fan mazmunini birlashtirish shu tendensiyaning amaliy ko‘rinishlaridir.

Raqamli ta‘lim va sun‘iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish Raqamli texnologiyalar ta‘lim jarayonini individuallashtirish, qo‘shimcha o‘quv resurslaridan foydalanish va o‘quvchining natijalarini monitoring qilish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Shu bilan birga, boshlang‘ich ta‘limda raqamli vositalar asosiy pedagogik faoliyatning o‘rnini egallamasligi kerak. Ular o‘qituvchi bilan bevosita muloqot, yozuv, qo‘l motorikasi, kitob bilan ishlash va jamoaviy faoliyatni to‘ldiruvchi vosita sifatida qo‘llanilishi maqsadga muvofiq. **Inklyuziv ta‘lim** Inklyuziv ta‘lim zamonaviy boshlang‘ich ta‘limning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Uning asosiy mohiyati o‘quvchilarning individual imkoniyatlari va alohida ta‘lim ehtiyojlarini hisobga olgan holda teng ta‘lim imkoniyatlarini yaratishdan iborat.

Bunda faqat o‘quvchini mavjud muhitga moslashtirish emas, balki ta‘lim muhiti, topshiriqlar, kommunikatsiya va baholash usullarini o‘quvchining ehtiyojlariga moslashtirish muhim hisoblanadi.

Ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni rivojlantirish Zamonaviy boshlang‘ich ta‘lim faqat akademik natijalar bilan chegaralanmaydi. O‘quvchining o‘z hissiyotlarini anglay olishi, boshqalar bilan hamkorlik qilishi, nizolarni konstruktiv hal etishi, o‘z fikrini madaniyatli ifodalashi va jamoada ishlay olishi ham ta‘lim natijasining muhim qismidir. Shu sababli guruhli ishlar, juftlikdagi topshiriqlar, rolli o‘yinlar va muammoli vaziyatlarni muhokama qilish boshlang‘ich sinf darslarida keng qo‘llanishi lozim. O‘zbekistonda ta‘lim mazmunini zamonaviylashtirish jarayonida Milliy o‘quv dasturini bosqichma-bosqich joriy etish, yangi avlod darsliklarini yaratish, elektron ta‘lim resurslarini kengaytirish va baholash tizimini takomillashtirishga e‘tibor qaratilmoqda. 2023/2024-o‘quv yilidan boshlab boshlang‘ich sinflar uchun yangi avlod darsliklari ta‘lim jarayoniga keng joriy etildi. Boshlang‘ich sinflar uchun yaratilgan o‘quv-metodik adabiyotlar 72 million nusxada chop etilishi va yangi darsliklarda zamonaviy pedagogik yondashuvlar hamda 4K ko‘nikmalarini rivojlantirishga e‘tibor qaratilishi qayd etilgan. Ta‘lim standartlarini ishlab chiqish va joriy etish bo‘yicha 2024-yil 27-martdagi 157-son qarorda ta‘lim natijalari, o‘qitish metodikasi, o‘quv dasturi, baholash, monitoring va ta‘lim sifatini nazorat qilish masalalari yagona tizimda ko‘rib chiqilgan [4]. Mazkur jarayon boshlang‘ich ta‘limni faqat o‘quv materialini o‘zlashtirishga emas, balki o‘quvchining amaliy kompetensiyalarini shakllantirishga yo‘naltirish zarurligini ko‘rsatadi. Zamonaviy ta‘limda baholash faqat o‘quvchining yakuniy natijasini aniqlash vositasi emas, balki o‘qitish jarayonini boshqaruvchi pedagogik vosita sifatida qaraladi. Shakllantiruvchi baholash jarayonida o‘qituvchi o‘quvchining nimani o‘zlashtirganini, qaysi jihatda qiyinchilikka duch kelayotganini va keyingi bosqichda qanday yordamga ehtiyoj borligini aniqlaydi.

Samarali teskari aloqa quyidagi uch savolga javob berishi kerak: 1) O‘quvchi nimani to‘g‘ri bajardi? 2) Qaysi jihat ustida ishlashi kerak? 3) Keyingi qadam qanday bo‘lishi kerak? Bunday baholash o‘quvchini faqat ball olishga emas, o‘z faoliyatini anglash va takomillashtirishga yo‘naltiradi.

P. Blek va D. Uilyamning shakllantiruvchi baholashga oid tadqiqotlari ham sinfxonadagi baholashni o‘qitish jarayoni bilan uzviy bog‘lash muhimligini ko‘rsatadi [7]. Tahlil natijasida quyidagi muammolarni ajratib ko‘rsatish mumkin: 1) ayrim darslarda reproduktiv topshiriqlarning ustunligi; 2) matnni tushunishdan ko‘ra uni qayta aytib berishga ko‘proq e‘tibor qaratilishi; 3) yuqori darajadagi fikrlashni talab qiluvchi topshiriqlarning yetarli emasligi; 4) shakllantiruvchi baholashdan foydalanishning bir xil darajada yo‘lga qo‘yilmaganligi; 5) o‘quvchilar o‘rtasidagi individual farqlarni hisobga olishda qiyinchiliklar; 6) yangi o‘quv mazmunini yangi metodika bilan uyg‘unlashtirish zarurati; 7) ota-onalarning ta‘lim natijasini ko‘pincha baho va test natijasi bilan bog‘lashi; 8) ayrim ta‘lim muassasalarida raqamli va metodik resurslardan foydalanish imkoniyatlarining farqlanishi. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun dars jarayonida topshiriqlarning mazmuni, kognitiv murakkabligi va baholash usullarini qayta ko‘rib chiqish zarur.

Amaliy takliflar Tadqiqot natijalari asosida boshlang‘ich ta‘lim sifatini oshirish bo‘yicha quyidagi takliflar ishlab chiqildi: Birinchidan, boshlang‘ich sinflarda o‘qish va matematik savodxonlikni muntazam diagnostika qilish tizimini takomillashtirish. Ikkinchidan, har bir mavzu bo‘yicha reproduktiv, qo‘llash, tahlil va baholash darajasidagi topshiriqlar tizimini ishlab chiqish. Uchinchidan, o‘qish darslarida matndan tayyor javob topishga yo‘naltirilgan savollar bilan bir qatorda ulosa chiqarish, dalillash, taqqoslash va baholashni talab qiluvchi topshiriqlar ulushini oshirish. To‘rtinchidan, , matematika darslarida hayotiy vaziyatlarga asoslangan masalalar, jadval, diagramma va real ma‘lumotlar bilan ishlashga ko‘proq o‘rin berish. Beshinchidan, tabiiy fanlarda kuzatish, tajriba, gipoteza ilgari surish va xulosa chiqarish faoliyatlarini tizimli ravishda tashkil etish. Oltinchidan, , shakllantiruvchi baholashni darsning tabiiy tarkibiy qismiga aylantirish va o‘quvchiga aniq, tushunarli teskari aloqa berish. Yettinchidan, inklyuziv ta‘lim sharoitida topshiriqlarni o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirish va vizual hamda amaliy qo‘llab-quvvatlash vositalaridan foydalanish. Sakkizinchidan, ota-onalar bilan hamkorlikda uyda kitob o‘qish, matnni muhokama qilish va bolaning o‘z fikrini asoslashiga imkon beruvchi oilaviy o‘qish madaniyatini rivojlantirish.

Xulosa

Boshlang‘ich ta‘limning zamonaviy rivojlanishi ta‘lim mazmunining bilimlarni yodlashga yo‘naltirilgan modeldan o‘quvchining funksional kompetensiyalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan modelga o‘tishi bilan tavsiflanadi. Bugungi kunda kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatli, tabaqalashtirilgan, integrativ, muammoli, loyiha asosidagi, hamkorlikda va inklyuziv ta‘lim yondashuvlari boshlang‘ich ta‘limni rivojlantirishning muhim metodik yo‘nalishlarini tashkil etmoqda. O‘zbekistonda Milliy o‘quv dasturining joriy etilishi, yangi avlod darsliklarining yaratilishi, ta‘lim standartlarini xalqaro talablar bilan uyg‘unlashtirish va xalqaro baholash dasturlarida ishtirok etish boshlang‘ich ta‘limni modernizatsiya qilishning muhim bosqichlarini tashkil etmoqda.

Umuman olganda, zamonaviy boshlang‘ich ta‘limning asosiy vazifasi o‘quvchiga tayyor bilimlarni berishdan ko‘ra, uni mustaqil fikrlaydigan, axborotni tushunadigan, bilimni amaliyotda qo‘llay oladigan, muammoni hal qila oladigan va jamiyatda faol ishtirok eta oladigan shaxs sifatida rivojlantirishdan iborat. Buning uchun ta‘lim mazmuni, pedagogik yondashuvlar, topshiriqlar tizimi va baholash mexanizmlari o‘zaro uyg‘un holda tashkil etilishi zarur.

Mazkur yondashuvlar bir-birini istisno qilmaydi. Aksincha, bitta dars jarayonida bir nechta yondashuv uyg‘unlashishi mumkin. Masalan, dars muammoli vaziyat bilan boshlanib, guruhli faoliyat orqali davom ettirilishi, keyinchalik tabaqalashtirilgan topshiriqlar bajarilishi va shakllantiruvchi baholash asosida yakunlanishi mumkin.

Shunday qilib, zamonaviy pedagogik yondashuvning samaradorligi uning nomida emas, balki o‘quvchini qanday fikrlashga, qanday faoliyatga va qanday natijaga olib kelishida namoyon bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta‘limning davlat ta‘lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2017-yil 6-apreldagi 187-son qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Davlat ta‘lim standartlari va davlat ta‘lim talablarini ishlab chiqish hamda joriy etish tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2024-yil 27-martdagi 157-son qarori.
5. OECD. OECD Learning Compass 2030: A Series of Concept Notes. Paris: OECD Publishing, 2019.
6. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. London; New York: Routledge, 2009.
7. Black P., Wiliam D. Inside the Black Box: Raising Standards Through Classroom Assessment // Phi Delta Kappan. 1998. Vol. 80, No. 2. P. 139–148.
8. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
9. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta‘limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Iste‘dod jamg‘armasi, 2008.
10. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
11. UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. Paris: UNESCO, 2021.
12. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta‘limi vazirligi. Ta‘lim sohasiga oid rasmiy ma‘lumotlar.